

ҲУҚУҚ ИЖОДКОРЛИГИ ЖАРАЁНИДА ҲУҚУҚИЙ ҚАДРИЯТЛАРНИНГ ИФОДАЛАНИШИ

Аяпбергенов Махсуд Махмуд ули

ҚҚДУ магистранти

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6551221>

Аннотация. Бу мақолада ҳуқуқ ижодкорлиги фаолияти орқали ҳуқуқий нормаларнинг яратилишида ҳуқуқий қадриятларнинг ифодаланиши ёритиб берилган бўлиб, яъни ижтимоий қадриятларнинг ҳуқуқ нормаларида, қонунчиликда ифодаланиш шакллари ва уларнинг тушунчаларига кенг тўхталиб, мисоллар ёрдамида ўрганилган. Шунингдек, миллий қадриятларни аниқлаш, баҳолаш ва қонунчилик ҳужжатлари мазмунига сингдиришидаги амалга оширилган тадбирлар кўрсатилиб ўтилган.

Калит сўзлар: ҳуқуқ ижодкорлиги, ҳуқуқий қадрият, дескриптив шакл, прескриптив шакл, деонтология

ЮРИДИЧЕСКОЕ В ПРОЦЕССЕ ЮРИДИЧЕСКОГО ТВОРЧЕСТВА ВЫРАЖЕНИЕ ЦЕННОСТЕЙ

Аннотация. В данной статье рассматривается выражение правовых ценностей в создании правовых норм посредством деятельности правового творчества, то есть формы выражения социальных ценностей в нормах права, законодательстве и их концепциях широко обсуждаются и изучаются с помощью примеров. В нем также указаны меры, которые необходимо принять для выявления, оценки национальных ценностей и включения их в содержание законодательных актов.

Ключевые слова: правотворчество, правовая ценность, прескриптивная форма, дескриптивная форма, деонтология

LEGAL IN THE PROCESS OF LEGAL CREATIVITY EXPRESSION OF VALUES

Annotation: this article covers the expression of legal values in the creation of legal norms through the activity of law creativity, that is, the forms of expression of social values in the norms of law, legislation and their concepts are widely discussed and studied with the help of examples. It also indicated the measures to be taken to identify, assess national values and integrate them into the content of legislative acts.

Keywords: law creativity, legal value, descriptive form, prescriptive form, deontology

Кириш. Ҳуқуқ ижодкорлиги ижтимоий фаолият бўлиб, давлат шу орқали ҳуқуқий нормаларни яратади. Давлатнинг ҳуқуқ ижодкорлик фаолияти натижасида жамиятда амал қилувчи бир бутун ва ички мутаносибликка эга бўлган ижтимоий муносабатларни тартибга солишга қаратилган умуммажбурий ҳуқуқий нормалар тизими вужудга келтирилади[1, 5]. Ҳуқуқ ижодкорлиги — давлатнинг жамият мақсадларига эришишга йуналтирилган ва ташкилий жиҳатдан расмийлаштирилган фаолияти бўлиб, бунда ижтимоий муносабатларни тартибга солиш эҳтиёжи билан аниқланадиган, шу эҳтиёжларга мос бўлган янги ҳуқуқ нормалари яратилади, амалдагилари ўзгартирилади ёки бекор қилинади[2, 51].

Назарий асослар. Ижтимоий қадриятларни ҳуқуқ нормаларида, қонунчиликда ифодалаш икки шаклда: дескриптив ва прескриптив шаклларда амалга оширилади.

1. Дескриптив шакл деганда муайян ходисани ҳуқуқ нормасида, қонунчилик ҳужжатида тавсифлаш, таърифлаш, изоҳлаш тушунилади. Бундай баён этиш усули юридик техника қоидаларига мувофиқ қонунчилик ҳужжатларининг муқаддимасида, «умумий қоидалар» қисмида амалга оширилади. Масалан, Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекси Умумий қисмининг 10-моддасида «маъмурий ҳуқуқбузарлик» тушунчаси таърифланган: «Маъмурий ҳуқуқбузарлик деганда қонун ҳужжатларига биноан маъмурий жавобгарликка тортиш назарда тутилган, шахсга, фуқароларнинг ҳуқуқлари ва эркинликларига, мулкчиликка, давлат ва жамоат тартибига, табиий муҳитга тажовуз қилувчи ғайриҳуқуқий айбли (қасддан ёки эҳтиётсизлик орқасида) содир этилган ҳаракат ёки ҳаракатсизлик тушунилади»[3, 6].

Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексида ҳам мустақиллик даврида турмушимизнинг узвий қисмига айланган ҳуқуқий қадриятларнинг таърифи ўз ифодасини топган. Бу ўринда Кодексда ўз ҳуқуқий талқинини топган янги институтлар, воқеликлар, хизматлар ва бошқа ҳуқуқий қадриятлар руйхатини келтириш билан чекланамиз. Масалан: Фуқаролик кодексининг 6-моддасида «Иш муомаласи одатлари. Маҳаллий одат ва анъаналар» таърифи берилган. Шунингдек, ушбу кодексда «эмансипация» (28-модда), «юридик шахс» (39-модда), «хўжалик ширкатлари ва жамиятлари» (58-модда), «командит ширкат» (61-модда), «масъулияти чекланган жамият» (62-модда), «акциядорлар жамияти» (64-модда), «унитар корхона» (70-модда), «жамоат бирлашмалари» (74-модда), «ижтимоий фондлар» (75-модда), «фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари» (78-модда), «ашёлар» (86-модда), «хусусий мулк» ва «хусусий мулк ҳуқуқи» (207-модда), «битимлар таърифи» (101-модда), «ҳазина» (196-модда), «оммавий мулк» ва «муниципал мулк» (213, 215-моддалар), «юридик мажбурият» (234-модда), «гаров» (264-модда), «кафолат» (299-модда), «шартнома» (353-модда), «васият» (1120-модда) ва бошқа кўплаб ижтимоий ҳамда фуқаровий ҳуқуқий қадриятлар таърифи тавсиф этилган ҳамда қонун тилида расмий изоҳлаб берилган.

2. Прескриптив шакл ҳуқуқий қадриятларни қонунчиликда акс эттиришнинг махсус усули бўлиб, бунда баҳоловчи, фарқловчи (деонтик) тарзда муҳокама, фикр юритилади. «Оеоп» юнонча сўз бўлиб, бурч, мажбурият маъносини англатади. «Деонтология» эса ахлоқ, бурч ҳақидаги таълимотдир. Бу таълимотнинг асосчиларидан бири И.Бентам эди. Деонтологик ёндашувга кўра, қонунчилик бурч, мажбуриятни белгилаш билан шуғулланади. Масалан: мажбуриятлар муайян субъект, давлат учун аҳамиятли (қадрли) бўлган ҳатти-ҳаракатлар кўринишида мустаҳкамланади. Ҳуқуқлар (имкониятлар, ваколатлар) тарзида эса ушбу ҳуқуқларнинг субъектларига ва бошқа субъектларга фойда келтириши мумкин бўлган ҳатти-ҳаракатлар мустаҳкамланади[4, 32].

Ниҳоят, тақиқловчи қоидалар шаклида муайян қадриятлар билан сиғишмайдиган, баъзи субъектлар учун қадрли бўлган қадриятларни барбод этувчи ҳатти-ҳаракатлар, шунингдек ғайриижтимоий муносабатларни туғдирувчи ҳатти-ҳаракатлар мустаҳкамланади[5, 171].

Натижалар. Қонун ижодкорлиги жараёнида акс этадиган, мустаҳкамландиган ҳуқуқий қадриятларнинг объекти куйидагилар бўлиши мумкин:

А) фойдалилиги аниқ аён бўлган ёки назарда тутилдиган предметлар (воқеликлар, ходисалар, ҳаракатлар, муносабатлар). Одатда, улар мавҳум (абстракт) тарзда

ифодаланади. Масалан, Ўзбекистон Республикасининг Конституциясида «Фуқаролар Ўзбекистон халқининг тарихий, маънавий ва маданий меросини авайлаб асрашга мажбурдирлар» (49-модда), «Фуқаролар атроф табиий муҳитга эҳтиёткорона муносабатда бўлишга мажбурдирлар» (50-модда) дейилган. Баъзан эса, ҳуқуқий нормалар казуистик тарзда ифодаланади. Хусусан, Конституциянинг 39-моддасида ана шундай қойда мустахкамланган: «Хар ким қариганда, меҳнат лаёқатини йўқотганда, шунингдек боқувчисидан маҳрум бўлганда ва қонунда назарда тутилган бошқа ҳолларда ижтимоий таъминот олиш ҳуқуқига эга»;

Б) воқелик, предмет, ходиса, муносабатнинг расмий белги хусусиятлари курсатилмаса-да, уларнинг (ҳатти ҳаракатнинг) аҳамияти яққол намоён бўлиб турадиган вазиятлар. Қадриятларни ифодалашнинг мазкур шаклида қонунчиликда баҳоловчи тушунчалар, иборалар қўлланилади. Масалан, гайриқонуний «ҳатти ҳаракатнинг кам аҳамиятлиги», «узрли сабабларнинг мавжудлиги», «аёллар, она ва бола манфаатларига мослиги», «фойдалилиги», «алоҳида ижтимоий аҳамиятга эгаллиги», «оғир оқибатга олиб келганлиги» каби тушунчаларда баҳололаш оҳанги намоён бўлади. Улар ходисанинг, ҳатти ҳаракатнинг жамият, гуруҳ ёки шахс учун аҳамиятини ифодалайди, чунки норматив-ҳуқуқий ҳужжат матнида ходисанинг (қадриятнинг) барча хусусият ва белгиларини батафсил санаб кўрсатишнинг имкони булмайди.

Қонунчиликда бундай баҳоловчи ибораларнинг қўлланилишига объектив зарурат мавжуд. Зеро, қатор ҳолларда муайян ҳатти-ҳаракатнинг, ходисанинг формал хусусиятлари ва ташқи белгилари ўхшаш бўлса-да, амалда улар бир хил ижтимоий аҳамиятга эга булмайди. Ва аксинча, формал жиҳатдан турлича бўлган ҳаракат, ходиса ва муносабатлар бир хил ижтимоий аҳамиятга эга бўлиши мумкин. Давлат ходиса, ҳаракат ва фактларнинг ҳуқуқий нормалар воситасида юридик қадрлик «рейтинги» ни белгилашда уларнинг ижтимоий аҳамиятига эътибор қаратади. Шу боис ҳуқуқ ижодкорлиги органлари норматив ҳужжат матнида ходиса, ҳаракат ҳамда муносабатларнинг юридик қадрият нуқтай назаридан урнини белгилашда, табиий равишда, баҳоловчи категориялардан фойдаланади. Шу маънода, ҳуқуқ ижодкорлигида баҳоловчи терминлардан фойдаланиш узига хос маҳсус давлат ҳуқуқ ий қонуниятдир, десак асло ноўрин булмайди.

Қонунчиликдаги мисолларга мурожаат этайлик. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Меҳнат кодексининг 117-моддаси 3-қисмида қуйидаги қоида мавжуд: «Меҳнат шароити ўта зарарли ва ўта оғир ишларда банд бўлган ходимлар учун иш вақтининг муддати чегараси Ўзбекистон Республикаси Хукумати томонидан белгиланади». Бу нормада «ўта зарарли» ва «ўта оғир» иборалари бурттирма, баҳоловчи иборалардир. Ушбу кодекснинг 176-моддаси ходимнинг бурчларига бағишланган: «Ходим ўз меҳнат вазифаларини ҳалол, виждонан бажариши, меҳнат интизомига риоя қилиш, иш берувчининг қонуний фармойишларини ўз вақтида ва аниқ бажариши, ... иш берувчининг мол-мулкини авайлаб асраши шарт». Кўриниб турибдики, бу нормадаги «ҳалол», «виждонан», «авайлаб асраши» сўзлари баҳоловчи иборалар ҳисобланади. Меҳнат кодексининг 66-моддаси учинчи қисмида қуйидаги қойда мустахкамланган: «Ишсиз шахс узрсиз сабабларга кўра белгиланган муддатда маҳаллий меҳнат органига келмаган тақдирда, ишсизлик нафақасини тўлаш уч ойгача муддатга тухтатиб қуйилиши

ёки нафақанинг миқдори камайтирилиши мумкин». Бу ерда баҳоловчи тушунча «узрсиз сабаблар» сўзларидир. Сабабнинг узрли ёки узрсизлик даражасини маҳаллий меҳнат органи аниқлайди.

Муҳокама. Шунингдек, миллий кадриятларни аниқлаш, баҳолаш ва қонунчилик ҳужжатлари мазмунига сингдиришда қуйидаги тадбирлар самара бериши мумкин:

- ижтимоий кадриятларнинг мазмуни ва уларнинг ҳуқуқий тартибга солишдаги самарасини аниқлаш бўйича социологик тадқиқотлар ўтказиш, жамоатчилик фикрини ўрганишга оид ижтимоий суровлар ўтказиш;

- қонунлар лойиҳаларининг умумхалқ муҳокамаларида билдириладиган таклиф ва мулоҳазалар мазмунидан миллий ҳамда бошқа ижтимоий кадриятларни ажратиб олиш ва қонун тилига ўтказиш;

- қонунчилик ташаббуси субъектлари ёрдамида ижтимоий кадриятларни аниқлаш ва уларнинг мақсадга мувофиқлари тайёрланадиган қонун лойиҳалари матнига киритилишига эришиш;

- оммавий ахборот воситалари ёрдамида ижтимоий кадриятларни ўрганиш, муҳокама этиш ҳамда тегишли таклифларнинг қонун чиқарувчи идорага, қонунчилик ташаббуси субъектларига юборилишини йулга қуйиш;

- сиёсий партиялар, жамоат бирлашмалари, нодавлат ноижорат ташкилотлари, миллий-маданий марказлар, маънавият ва маданият соҳасида фаолият юритувчи жамоатчилик фондлари ёрдамида қонунчилик ҳужжатларида мустаҳкамланиши мумкин ва лозим бўлган кадриятларни аниқлаш;

- олимлар ва мутахассислар ёрдамида қонунларимизда ифодаланиши мақсадга мувофиқ бўлган кадриятларни аниқлаш, изоҳлаш ва юридик тилда ифодаланишини ташкил этиш.

Юқоридаги таҳлиллар асосида таъкидлаш лозимки, Ўзбекистоннинг мустақил тараққиёти йилларида қабул қилинган қонунлар ва бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжатларда ҳуқуқий мақом даражасида акс эттирилган кадриятларни эътироф этиш ушбу соҳада эришилган ютуқларни баҳолаш имконини беради.

Хулоса сифатида айтганда, ҳуқуқ ижодкорлигининг барча турларида, барча босқичларида, ҳуқуқ ижодкорлиги натижасида юзага келувчи нормаларнинг таркибида умуминсоний ҳамда миллий ҳуқуқий кадрият ва тамойилларнинг намоён бўлиши: биринчидан, ҳуқуқ ижодкорлиги субъектларининг фаолиятига ижобий баҳо беришга асос бўлади; иккинчидан, ҳуқуқ ижодкорлиги натижасида юзага келган норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг барча турлари мазмуни ва сифатида ижобий таъсир этади; учинчидан, фуқаролар онгида ҳуқуққа, қонунларга ҳурмат руҳини шаклланишига асос бўлади; тўртинчидан, ҳуқуқий тизимнинг фаол амал қилиши таъминланади ва жамиятимизнинг ўз олдига қуйган буюк мақсади — ҳуқуқий демократик давлат барпо этишнинг муҳим омили бўлиб хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. *Короканский Н. И.* Объект и предмет уголовно-правовой охраны. — М. 1980. — С. 171
2. Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг ахборотномаси. - 1995, №3.
3. *Тугаринов В. П.* Проблемы ценности в философии. — М., 1986.

4. ОдицориевХ. Т. Ўзбекистон Республикаси конун чикариш жараёни. — Т., 1995. — Б. 5.
5. Полента С. В. Законотворчество в Российской Федерации. — М., 1996, — С. 51.